

UDK: 32+296 (497.6 Sarajevo) “1918/1941”

Pregledni rad

Seka Brkljača

Sarajevo, Bosna i Hercegovina

bseka@outlook.com

Prilog proučavanju političkog života Jevreja Sarajeva između dva svjetska rata

Apstrakt: Društveni život Jevreja u Sarajevu, kao i u cijeloj Bosni, Bosni i Hercegovini, nije od doseljavanja u 16. pa negdje do polovine 20. stoljeća imao nekih velikih i važnih događaja, vidno istaknutih i čuvenih ličnosti, a ni znamenitih buna, bitaka i socijalnih pokreta, slavnih vođa i poznatih bundži-ja, niti je izazivao značajan diplomatski interes i akcije kao druge tačke i procesi bosanskohercegovačke povijesti, ali je svim državnim konstrukcijama na ovom prostoru izrazito lojalan taj ukorijenjeni doseljeni domaći gradski svijet svojim tihim životom i djelovanjem na privrednom i kulturnom polju ostavio neizbrisiv pečat u mozaiku konfesionalno socijalnih stratumata bosanskohercegovačkih gradova. Cilj rada je da da prilog razvoju jedne od komponenti života jevrejskog društva u Sarajevu, a to je specifičan način inkluzije u javni život kroz politički angažman, odnosno predstavnička tijela, sa akcentom na pragmatično djelovanje njegove društvene elite koja, opet sa svoje strane, u cilju uspješnog poslovanja i mirnog života zajednice pokušava da iskoristi sve prednosti političkih sistema, od klasičnog osmanskog, perioda reformi u Osmanskom carstvu, zatim austrougarskog te onoga u Kraljevini SHS / Jugoslaviji u praskozorje novog svjetskog rata.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Sarajevo, Jevreji, osmanski period, austrougarski period, Kraljevina SHS / Jugoslavija, gradska uprava, politika, opštinski, oblasni i parlamentarni izbori

Abstract: From their settlement in the sixteenth to the mid-twentieth century, the social life of Jews in Sarajevo, as in the rest of Bosnia, Bosnia and Herzegovina, was not marked by particularly great and important events, noticeably prominent and well-known personalities, nor significant rebellions, battles and social movements, famous leaders or rebels, nor did it cause important diplomatic interest or actions like some other points or processes of Bosnian and Herzegovinian history. Nevertheless, the settled local urban population, that was extremely loyal to all state constructs in this area, left an indelible trace in the mosaic of confessional strata in the towns of Bosnia and Herzegovina through their quiet life and activities in the fields of economy and culture. The aim of this work is to provide a contribution to the development of one of the components of the Jewish community in Sarajevo, which was the specific way of inclusion into the public life through political engagement, that is to say representative bodies, with an accent on the pragmatic action of their social elites who, from their part, with the goal of conducting successful business transactions and leading a peaceful life within the community, attempted to use all the advantages of the political systems, from the classical Ottoman one, the period of reforms in the Ottoman Empire, the Austro-Hungarian one, to the system within the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia on the eve of a new global conflict.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Sarajevo, Jews, Ottoman period, Austro-Hungarian period, Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes/ Yugoslavia, civic government, policy, city elections, council elections, parliamentary elections

Sarajevo, kao najveći grad u Bosni, odnosno Bosni i Hercegovini, prvobitno je negdje do polovine 17. stoljeća bilo jedini grad naseljen

Jevrejima,¹ a zatim tradicionalno u kontinuitetu do 1941. godine, pored drugih, i najmnogobrojniji kada je u pitanju jevrejska populacija. Ovaj kvantum ipak uvijek manji u odnosu na druge u konfesionalno heterogenoj strukturi grada ne bi se sam po sebi mogao nametati kao značajka, međutim, mnogostruk društveno-ekonomski i kulturni angažman ove organizaciono zatvorene zajednice putem jevrejske opštine znatno se isticao u Sarajevu, dajući ovome gradu, pored ostalih stanovnika i društvenih slojeva i u međuvezama sa drugima, poseban i osobit sadržaj. Istovremeno je tu zajednicu u povratnom smjeru doticao i ticao je se svaki segment u životu grada i šire u društveno-političkom kontekstu određenih državnih formacija kroz koje je prošla Bosna, Bosna i Hercegovina, od njihovog naseljavanja na ova područja pa do perioda Drugog svjetskog rata, kojim je na kraju i omeđen ovaj rad.

Javni život Jevreja kao nemuslimanske zajednice u državi šerijatskog prava u osmanskome periodu može se nazvati izrazito nepolitičkim, jer su odnosi jevrejske zajednice prema vani, prema političkoj komponenti javnog života države, vlasti, uprave, bili do perioda reformi u Osmanskom carstvu u 19. stoljeću, kao uticajni faktor, apsolutno isključeni iz tog domena i svedeni na obaveze, tj. plaćanje dadžbina, poreza, koji su se odnosili na ovaj etnokonfesionalni izrazito gradski društveni međustratum u državi vojnika i raje, mijenjajući se vremenom i kvalitativno i kvantitativno. U prvom redu, kao i ostali nemuslimani, Jevreji su bili obavezni da daju državi ispendžu i prije svega džizja-harač, što je kao glavarina imalo značaj otkupa za oslobođenje vršenja vojne službe i doprinosa državi za uživanje lične i imovinske sigurnosti. Jevreji su na temelju islamskog principa zvanog dimma ili zimma, čisto formalno gledano, sve do 19. stoljeća imali status “štiće-

¹ Avdo Sućeska, “Položaj Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmansko-turske uprave”, u: *Sefarad 92: Zbornik radova*, ur. M. Nezirović i drugi, (Sarajevo: Institut za istoriju, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, 1995), 33. To se vidi i iz izvještaja bosanskog biskupa Maravića papi 1655. godine u kome je biskup naveo da Jevreji žive samo u Sarajevu. Turski izvori pominju Jevreje u Travniku tek u drugoj polovini XVIII stoljeća. U XIX stoljeću Jevreji naseljavaju i druga mjesta u Bosni i Hercegovini.

nika”² u paralelnom svijetu prava i obaveza. Unutar zajednice, kao i kod drugih nemuslimanskih zajednica, vladao je princip vlastite odgovornosti – da autonomno rješavaju svoje vjerske i neke civilno-pravne stvari (bračne, porodične, nasljedne, obligacione i dr.), dok je javni život, onaj prema vani, bio isključivo muški svijet ostvarivan kroz “staleško” uređenje esnafa, odnosno poslovne veze pretežno u trgovini i veresiji, a manje u zanatstvu, te prema državi putem poreskih obaveza i određenih sudskih slučajeva. Jevreji se ističu i kao glavni zajmodavci gradske privrede i pojedinaca kraj neorganizovanog kreditnog tržišta. Društveni segment javnog života i odnosa sa državom ticao se i zaštite i rješavanja sporova (bračnih, nasljednih, obligacionih itd.), odnosno svih onih koji se nisu ticali čisto vjerskih stvari i sa Jevrejima, ako ih nije mogla riješiti sama zajednica, te i sa muslimanima i nemuslimanima, pa i samom upravom kada su bili u pitanju slučajevi ugrožavanja prava i povlastica koje su im bile zagarantovane već po njihovom doseljavanju. To je prvenstveno bilo pravo slobodnih ljudi koji su uživali ličnu i imovinsku sigurnost na principu slobodnog ispovijedanja svoje vjere, zatim vjerskog školovanja slično muslimanskim mektebima i rješavanja već navedenih svojih unutrašnjih stvari po propisima svoje vjerske organizacije, jevrejske gradske opštine, kehile i svog kanonskog ili običajnog prava dok su ostajali unutar ove autonomne zajednice.³ Otvaranjem tih problema prema vani, odnosno prema sudskoj vlasti države, kadijama, odnos se mijenja u skladu sa propisima šerijatskog prava i carskim kanunima, isto kao što se Jevreji potvrđuju kao podanici, jer u agrarno-pravnim, poreskim i krivično-pravnim stvarima nisu uživali autonomije.⁴

* Zahvaljujem dr. Sonji Dujmović na ustupljenim pojedinim primjercima periodike.

² Hannes Grandits, *Multikonfesionalna Hercegovina – Vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu*, (Sarajevo: Institut za istoriju, 2014), 18-19.

³ Boris Nilević, “Osvrt na historiju Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmansko-turske uprave”, u: *Sefarad 92: Zbornik radova*, ur. M. Nezirović i drugi, (Sarajevo: Institut za istoriju, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, 1995), 47-57.

⁴ Sućeska, “Položaj Jevreja u Bosni i Hercegovini”, 40-41.

Protopolitički period još u osmansko vrijeme postepeno se gradi u periodu “korisnih blagoslovenih reformi”, odnosno tanzimata, dok politički, uza sva ograničenja, počinje u austrougarskom periodu borbom za novi statut gradske opštine Sarajevo i saborskim izborima, odnosno donošenjem Statuta 1910. godine.

Naime, deklaracija o namjeravanim reformama, koje su na izvjestan način trebale da imaju građanski karakter, Hatišerif od Gulhane sultana Abdul Medžida iz 1839. godine pa dalje, otvorio je put laganim i postepenim promjenama u položaju nemuslimanskog stanovništva, a time i Jevreja. Zvanična ideologija ovoga vremena postaje osmanizam, pa su i Jevreji, kao i ostali podanici sultana, bez obzira na vjeru i naciju, dobili osmansko podanstvo. U periodu tanzimata, koji traje do donošenja Ustava Osmanskog carstva 1876. godine, od ovog osnovnog reformskog akta, Hatišerifa, garantovana je ravnopravnost svim podanicima, čast, život i imetak,⁵ dok se u političkom smislu Jevrejima i u Sarajevu otvara mogućnost, odnosno dopušta im se vršenje državnih službi (uprava, sudstvo, ubiranje poreza).⁶ Zahvaljujući, pored ostalog, i svojoj pismenosti, Jevreji se, u ovom periodu jače imovinske i lične sigurnosti, pored tradicionalnih zanimanja i sve življe trgovine i internacionalnih veza, sreću i u javnim službama i mjesnim medžlisima kao savjetodavnim organima upravnih osmanskih vlasti, a u drugoj polovini 19. stoljeća najčešće i kao finansijski službenici državnog aparata – sanduk emini, dok su dvojica Jevreja iz Sarajeva – Salomon Salom i Salom Baruh, savjetnici vilajetskog vijeća – čak bili i članovi Turskog parlamenta.⁷ To je bio sveukupno prvi javni predstavnički društveni angažman Jevreja iz Sarajeva i Bosne i Hercegovine, kao pretpolitički, prvenstveno kod lokalnih poreskih i upravnih vlasti Osmanskog carstva.

⁵ Ibrahim Tepić, “Bosna i Hercegovina od kraja XVIII stoljeća do austrougarske okupacije 1878. godine”, u: Enver Imamović i drugi, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, (Sarajevo: Bosanski kulturni centar, 1998), 192.

⁶ Vasilj Popović, *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul-Medžida (1839–1861)*, (Beograd: SAN, 1949), 68.

⁷ Hamdija Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom (članci i rasprave)*, (Sarajevo, Svjetlost, 1968), 71; Elias Tauber, “Jevreji kao nerazdvojni dio razvoja privrede i kulture u Bosni i Hercegovini”, *Diskursi*, Sarajevo, 1/2011, 236.

Posljedice koje je tanzimat od 1850-ih godina prouzrokovao u gradskom životu, prije svega u Sarajevu kao najvećem gradu u Bosanskom ejaletu, vilajetu od 1865. godine, napredak pravne ravnopravnosti i povoljniji uslovi novih oblika poslovanja ukidanjem esnafa, liberalizacije u prometu i proizvodnji ka prvobitnoj akumulaciji kapitala, uticale su, pored ekonomskog prosperiteta, i na demografske promjene kod samih Jevreja u Sarajevu. Skala rasta stanovništva za manje od jednog stoljeća pokazuje stalni uspon, tako da je u gradu oko 1779. godine bilo 214 jevrejskih domaćinstava, što pretpostavlja populaciju od oko 1.000 duša, dok je popisom iz 1879. godine, kada je grad imao 21.377 stanovnika, registrovan priraštaj na 2.077 lica jevrejske narodnosti, do tada uglavnom Sefarda, tzv. Španjola.⁸

Pored ovih pojedinačnih angažmana u javnom životu vezanom za upravu, od samog početka organizovanja opštine grada Sarajeva 1865. godine (beledija sa reisom-gradonačelnikom), Jevreji preko rabina Finčija učestvuju u ovoj instituciji, kao jednoj od važnih činilaca u razvitku grada.⁹ Naime, po sprovođenju upravne reforme Topal Šerif Osman-paše 1865. godine (Vilajetski ustavni zakon), i Sarajevo je u okviru poslova kajmekamluka, kao upravno-teritorijalne jedinice, čije je bilo središte, dobilo belediju, odnosno gradsku upravu sa vijećnicima kao uglednim postavljenim predstavnicima stanovnika grada srazmjerno, na neki način, brojčanoj kategoriji pojedinih konfesija u gradu. Formiranjem sedmočlanog vijeća postavljenog na konfesionalnom principu uspostavljen je ključ koji je ostao važeći sve do 1941. godine i na osnovu koga su Jevreji, kao značajan dio sarajevskog stanovništva, skoro uvijek bili dio gradskih upravljačkih tijela. Participiranje u gradskoj vlasti bio je samo privid političkog angažmana, jer gradske institucije od osnivanja pa do 1941. godine nisu bile političke institucije, nego su se, bez obzira na sve promjene državnog statusa Bosne i Hercegovine

⁸ Nilević, "Osvrt na historiju Jevreja", 50; Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, (Sarajevo: Institut za istoriju, 2004), Tabela 12, 325.

⁹ Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina*, (Sarajevo: 1937), 226-227.

i propisa iz njihovog domena, do kraja ovog složenog perioda 1941. godine, ponašale kao čisto komunalne u okviru strogo propisanog, kontrolisanog i ograničenog djelokruga.¹⁰ Međutim, to nije umanjivalo njihov značaj u gradu utičući svojom djelatnošću na kvalitet života svakog stanovnika, srazmjerno njegovom socijalnom statusu. A kako su Jevreji Sarajeva bili mnogostruko angažovani na svim poljima društveno-ekonomske djelatnosti u gradu, pitanje gradske uprave i njena politika bili su u žiži interesa ove populacije, te se njen javni angažman upravo i isticao na tom polju – da imaju, ostvare i na svaki način ojačaju svoj uticaj u gradskim strukturama. Iako bez materijalne nadoknade za dužnost i potrošeno vrijeme u radu gradske uprave, pozicija gradskog vijećnika im je, pored izvjesnog ličnog ugleda koji bi dobivali vijećnici u gradskim sredinama simbolizirajući vijećničkom stolicom svoj društveni i materijalni status, omogućavala i uticaj na društveno-ekonomsku situaciju u gradu kroz funkcije opštine, odnosno strukturu i visinu stavki gradskog budžeta, što je na lokalnom nivou, pored državnih i privatnih investicija, bio značajan faktor i privrednog razvoja Sarajeva.

Nakon okupacije 1878. godine dolazi postepeno do preobražaja kolektivnog duha jevrejske zajednice u Sarajevu u skladu sa novim dobom, otvaranjem prema Evropi i prilagođavanjem savremenim zahtjevima društveno-ekonomskog i kulturnog života. Jevrejska zajednica sama je postala značajan faktor privrednog preobražaja zemlje: uz srpske trgovce postaju glavni liferanti bosanskohercegovačke spoljne trgovine, uz to raspoložuci najrazličitijim zanimanjima, od advokata, ljekara, činovnika, veletrgovaca i trgovaca, zanatlija i hamala.

Odmah po ulasku austrougarskih trupa u Sarajevo situacija u gradu i šire nametala je potrebu efikasne komunalne organizacije te je general Filipović već 22. avgusta 1878. godine objavio provizorni Statut za grad

¹⁰ Seka Brkljača, "Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1941. godine", u: *Mustafa Imamović, 45 godina naučnog i publicističkog rada*, (Sarajevo / Gradačac: Institut za istoriju, Javna ustanova Javna biblioteka "Alija Isaković" Gradačac, University Press Sarajevo, 2010), 311-318.

Sarajevo, koji je u upravljačkoj strukturi ovoga tijela predviđao, pored pet muslimana, šest pravoslavnih, tri katolika i četiri Jevreja.¹¹ Složeni i izrazito reducirani izborni sistem za gradsko zastupstvo prema Statutu iz 1884. godine, čl. 8, omogućavao je Zemaljskoj vladi i na taj način puno tutorstvo nad gradskim predstavništvom na principu pune lojalnosti u okvirima propisanih zadataka, bez oponentnih i disonantnih tonova. Postavljanjem jedne trećine vijećnika iz reda bogatih, odnosno “osobito uglednih i zaslužnih građana ovoga grada” na prijedlog vladinog povjerenika, imovinskim cenzusom i određenim godištima starosti i boravišta u gradu, reducirano je aktivno i pasivno biračko pravo, tako da je prilikom prvih izbora 1884. godine mogućnost da glasaju imalo samo 1.095 građana, od toga 113 Jevreja (među 534 muslimana, 194 pravoslavnih i 245 katolika), mada je u to vrijeme Sarajevo imalo oko 26.000 stanovnika i oko 2.600 Jevreja. Na izborima 1902. godine, poslije proširenja izbornog prava koje je uvažavalo porast katoličkog stanovništva u gradu, na osnovu careva rješenja od 1897. godine, pravo glasa imala su 2.224 stanovnika, a od toga 308 Jevreja (837 muslimana, 745 katolika i 279 pravoslavnih te 36 drugih vjera), dok je Sarajevo u to vrijeme brojalo oko 40.000 stanovnika i preko 4.000 Jevreja.¹² Ovaj prvi javni predstavnički društveni angažman, kao pretpolitički, ovakvom izbornom kombinatorikom, s druge strane, omogućio je, iako ograničeno, uticaj u komunalnoj politici višim slojevima i jevrejske zajednice na iznalaženju povoljnijih modaliteta za privredno poslovanje preko visina gradskih poreza, daća, dok se interes mnogobrojne jevrejske sirotinje svodio na visinu i broj potpora koje je kroz socijalne funkcije svake godine planirala i dodjeljivala gradska opština.¹³

¹¹ Todor Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878–1918*, (Sarajevo: Muzej grada Sarajeva, 1960), 58.

¹² Kruševac, *Sarajevo*, 68. Prema rezultatima popisa iz 1885. godine Sarajevo je imalo 26.268 stanovnika, među kojima 2.618 Jevreja, a 1895. godine 38.083 sa 4058 Jevreja, da bi taj broj 1910. iznosio 6.379. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, Tabela 2 i Tabela 12, 304, 325.

¹³ “Općina za gradsku sirotinju”, *Jugoslavenski list*, XI, br. 81, (Sarajevo, 3. 4. 1928), 4. Kako su gradske opštine funkcionisale po istim pravilima do 1933. godine, odnosno Sarajevo

Dok lojalnost prema vlastima¹⁴ i tolerantan stav prema drugim konfesijama ostaje tradicionalno u svim periodima kontinuirani princip jevrejske zajednice, politizacija javnog života u doba austrougarske uprave, uza sva ograničenja političkog djelovanja, dovodi u pitanje princip na kome se zasnivala jevrejska zajednica prema vani, a to je bila kompaktnost i jedinstvo. Naseljavanje Aškenaza,¹⁵ mentalne, jezičke i kulturne razlike, a posebno privredna konkurencija, stvaraju dvopolnu sliku jevrejske zajednice i u Sarajevu. Samo su ograničenja imovinskim cenzusom kod izbora i za gradsko vijeće i Sabor amortizovala socijalnu konkurenciju unutar zajednica svodeći je uglavnom na sukobe ličnih ambicija kojima nikako nije bila strana ni bespoštedna međusobna borba koja nije isključivala ni korupciju.¹⁶

Specifičan položaj Jevreja Sarajeva ogledao se u nesrazmjeri njihove brojnosti, odnosno malobrojnosti, sa vrlo značajnim doprinosom privrednom i kulturnom razvitku Sarajeva, dok je, s druge strane, njihovo učesće u politici bilo marginalno, pa je i taj procenat političkog angažmana daleko više bio u srazmjeri sa njihovim osvjedočenim kvalitetima u djelovanju nego sa populacionim kvantitetom, što je pokazao i njihov ulazak u Bosanski sabor. Sve do opštinskih izbora u Sarajevu

do 1934. kao u austrougarskom periodu, potpore sirotinji bile su dio tradicionalnih socijalnih funkcija opštine. Tako je bilo i 2. aprila 1928. godine, kako javlja *Jugoslavenski list*: “Jučer je gradska opština dijelila manje novčane potpore jevrejskoj sirotinji za Pesach, tako i ostalim siromašnim drugih vjera.”

¹⁴ Poslije dovršene okupacije jedna poklonstvena deputacija iz Bosne je početkom decembra 1878. godine otputovala u Beč i Budimpeštu da zahvali caru na okupaciji; sačinjavali su je naročito odabrani predstavnici sve četiri konfesije, a među njima i “posjednik Salomon efendija”. Kruševac, *Sarajevo*, 232-233.

¹⁵ Ferdo Hauptmann, “Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878-1918)”, u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, II, ur. E. Redžić, (Sarajevo: ANUBiH, 1987), 194-195.

¹⁶ Dževad Juzbašić, “Nekoliko napomena o Jevrejima u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave”, u: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, ur. A. Sućeska, (Sarajevo: ANUBiH, 2002), 380. Albert S. Eskinazi i drugi bezuspješno su pokušavali da žalbom ospore regularnost izbora Vite Alkalaja za poslanika u Saboru nakon naknadnih izbora 1911. godine, iako je i Zemaljska vlada zabilježila činjenicu da je bilo podmićivanja birača.

1928. godine Jevreji se, za razliku od drugih, nisu politički organizovali na nacionalno-konfesionalnoj osnovi niti su u međuratnom periodu nastupali samostalno. Konfesionalni ključ uspostavljen još prvom organizacijom gradskog vijeća u Sarajevu u kontinuitetu obezbjeđivao im je određen broj mjesta prema Opštinskom štatutu za grad Sarajevo,¹⁷ a borba za novi moderniji i liberalniji gradski statut Sarajeva 1908. godine, po kome bi i doseljenici dobili izbornu pravo, uvukla je Jevreje u političku borbu. Uza svu predostrožnost Zemaljske vlade da u gradskom vijeću Sarajeva ima kooperativno tijelo bez disonantnih tonova, nije izbjegnuto da ovaj nepolitički organ postane poprište prave političke borbe. Otvorenost, kozmopolitizam i kultura sjećanja koja je njegovala činjenicu da su i sami nekada bili doseljenici, a nije bez značaja da su i intencije vlasti bile u tom pravcu, odnijela je prevagu u ovome slučaju nad privrednom konkurencijom “kuferaša” i sl., pa su Jevreji (Danon, Grinfeld, Salom)¹⁸ u gradskom vijeću zauzeli stranu provladine Kulovićeve grupe,¹⁹ koja je uvažavala da je Sarajevo dobilo toliko novih stanovnika, koji su 1910. godine činili 35,3% od 51.919 stanovnika,²⁰ da se ne mogu zanemariti i njihova komunalna prava.

Šokantna po svojoj brutalnosti suprotstavljenih grupacija, ta lokalna politička kriza bila je uvod u međusobne razmirice i samih Jevreja, kao što je imala i određene reperkusije u odnosu sa srpskom politikom koja se naročito ispoljila prilikom zamjerki i predstavki u vezi sa odredbama budućeg ustava tokom 1909. i početkom 1910. godine, kao i prilikom samih saborskih izbora i rasporeda mandata u Saboru. Dok su od vlade izabrani predstavnici domaćih konfesija kao i zvanični krugovi pokazali razumijevanje za interese Jevreja koje su predstavljali Ješua Salom i dr.

¹⁷ “Općinski štatut za grad Sarajevo” (odobren Previšnjim odlukom od 10. decembra 1883. objavljen od Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu dana 9. januara 1884. pod brojem 25034/1), u: *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, (Sarajevo, 20. januara 1884); *Izveštaj o upravi u Bosni i Hercegovini*, Zagreb, 1906, 56-57.

¹⁸ “Gradsko vijeće”, *Srpska riječ*, treba br. 272, (Sarajevo, 13/26. 12. 1910), 3.

¹⁹ Kruševac, *Sarajevo*, 74-78.

²⁰ Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, 65.

Rotkopf prilikom ustavne ankete 1909. godine, težnja da se dobije koji poslanički mandat više ili još koji virilist te privredna konkurencija jevrejske i srpske čaršije²¹ u Sarajevu bila je razlog da Srpska narodna organizacija osporava Jevrejima, koji u to vrijeme nisu brojčano ispunjavali mandatne uslove, pravo da budu predstavljeni u Saboru.²² Stavovi zvaničnih vladinih krugova da su Jevreji u Bosni i Hercegovini, a posebno u Sarajevu, “odavno konzervativan i državnotvoran elemenat”,²³ lojalnost i izrazito gradski karakter ove populacije, čiji je privredno-društveni, kulturni značaj prevazilazio njihovu malobrojnost ispod predviđene granice od 25.000 stanovnika na koje dolazi jedan zastupnik, rezultirala je time da su na prvim saborskim izborima Jevreji dobili zastupnika i virilnog člana Sabora. Tome su, pored navedenog, doprinijeli i materijalni status ovoga izrazito gradskog elementa, koji je, u većem broju u odnosu na ukupan broj i iste odnose u drugim konfesijama, zadovoljavao poreski cenzus, kao i solidarnost i otvorena podrška jevrejskih opština u austrijskom dijelu Monarhije. Istovremeno unutar jevrejske populacije dolazi do polarizacije koja je rezultirala podjelom na dva protivnička tabora u bespoštednoj borbi suprotstavljenih kandidata za saborsku stolicu, kojoj nije bilo strano čak ni podmićivanje birača.²⁴

²¹ Upotreba termina “jevrejska čaršija”, “srpska čaršija” ne sugerise postojanje posebnih, odvojenih srpskih i jevrejskih čaršija u Sarajevu, jer to, svakako, nije bio slučaj. Termine koji su bili uobičajeni u ondašnjem svakodnevnom životu koristim u prenesenom smislu kako bi se označila određena grupa ljudi povezanih zajedničkim karakteristikama kao što su pripadnost nekom vjerskim, nacionalnim, političkim, kulturnim, a u ovom slučaju izrazito socijalno-ekonomskim krugovima, a ne njihovom teritorijalnom ili nekom drugom izdvojenosti unutar grada.

²² Juzbašić, “O Jevrejima”, 378.

²³ Kapidžić, *BiH pod austrougarskom upravom*, 71, 86-88.

²⁴ Juzbašić, “O Jevrejima”, 380. Pošto se Sefard Ješua Salom odrekao svoga mandata dobivenog saborskim izborima u maju 1910. godine zbog “unutrašnjih svađa” među Jevrejima, prilikom naknadnih saborskih izbora održanih 30. januara 1911. godine većina Sefarda u Sarajevu podijelila se u dva protivnička tabora nakon porodične svađe između Avrama Saloma i Ješua Saloma. Pobijedio je Vita Alkalaj (919 glasova) protiv Avrama Saloma (406 glasova), a Zemaljska vlada je primijetila da su obojica u izbornoj borbi otvoreno podmićivali birače. (O mahinacijama prilikom izbora za Sabor autor navodi u napomeni 25 / str. 380 primjere iz članka: Mehmed Spaho, “Izborni falsifikati prije rata”. *Narodna uzdanica, Kalendar za godinu 1935*. Sarajevo, 1934, 52-55.)

Mahinacije vladinih predstavnika prilikom saborskih izbora 1913. godine, oslanjajući se na tradicionalnu lojalnost jačih jevrejskih poreskih obveznika, uplele su jevrejske birače u izbornu borbu među Srbima i dovele do porasta političkog antagonizma koji je, osim žestokih kritika, rezultirao idejom nacionalno zatvorenih privrednih sfera autarhične ekonomije, odnosno “svoj svome”, kako je tu krilaticu plasirao Risto Radulović, što je, opet sa svoje strane, bio izraz i određene privredne inferiornosti nekih krugova srpske gradske privrede i radikalne opozicije.²⁵

Ove pojave otvorile su proces koji je u sljedećem periodu mijenjao aktere, ali se privredna konkurencija, u austrougarskom periodu potaknuta izbijanjem političkih antagonizama između Srpske narodne organizacije i jevrejske čaršije, prenijela i u period između dva svjetska rata. Dok se u novim uslovima ta ideja u odnosima sa srpskom politikom ugasila i prerasla u tijesnu saradnju, nastavljena je sada sa JMO, te je deviza “svoj svome” bila svakako izraz ove konkurencije, privrednih suprotnosti i inferiornosti, kritike tradicionalne lojalnosti Jevreja vlastima, bez obzira na to ko je bila ta adresa. Na to je, sa svoje strane, uticala i nova međunarodna situacija u odnosu na cionizam, odnosno ideje o stvaranju jevrejske države u Palestini na osnovu istorijskog prava. Politički inicirana anticionistička propaganda kao vid imaginarne podrške palestinskim Arapima putem glasila JMO-a *Pravda* iz februara 1925. godine – da se bojkotuju jevrejske privredne djelatnosti u Bosni i Hercegovini, radnje, trgovina, roba – u Sarajevu je, izuzev nekih mjesta u unutrašnjosti, prošla gluho i nezapaženo zahvaljujući društvenoj klimi u gradu, ekonomskom pragmatizmu obje strane, ne isključujući ni energičnu intervenciju upravne vlasti na osnovu zakonskih propisa o zabrani širenja vjerske mržnje.²⁶

²⁵ Juzbašić, “O Jevrejima”, 380-382.

²⁶ Budimir Miličić, “Jevrejsko socijalističko društvo Poale Cion u Sarajevu 1919–1929. godine”, u: *Sefarad 92: Zbornik radova*, ur. M. Nezirović i drugi, (Sarajevo: Institut za istoriju, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, 1995), 148-153; Enes S. Omerović, *Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*, (Sarajevo: Institut za historiju, 2019), 137.

U dubokoj pozadini imobiliranog javnog političkog života raspuštanjem predstavničkih tijela, prvo i formalno Sabora 6. februara, a zatim i Gradskog vijeća 28. septembra 1915. godine uvođenjem komesarijata, u kome do kraja Velikog rata nije bilo Jevreja, njihovi predstavnici se ne pojavljuju u tijelima, organizacijama i dogovorima koji su se bavili pitanjem budućeg državnog statusa Bosne i Hercegovine niti u tijelima novoformirane Države SHS za Bosnu i Hercegovinu, osim u pojedinim lokalnim narodnim vijećima, više kao odgovarajući pojedinci nego predstavnici Jevreja. Ali to ne znači da nisu bili aktivni u užim i širim okvirima svoje zajednice, naročito još od 1860-ih osnivanjem *Alliance Izraelite Universelle* koja je djelovala i u Bosni i budila Jevreje,²⁷ a posebno kada Balfurovom deklaracijom iz 1917. godine jevrejsko pitanje dobiva novi kvalitet kojim Britanska vlada izražava naklonost stvaranju “narodnog doma za jevrejski narod” u Palestini.²⁸

Novi politički odnosi u izgradnji u doba prevrata oktobra i novembra 1918. godine ponukali su viđenije Jevreje u Sarajevu da ne ostanu po strani i da u cilju zaštite i promovisanja svojih interesa početkom novembra 1918. godine osnuju posebno predstavničko tijelo u vidu dvanaestočlanog Narodnog odbora Židova, koji je već 15. novembra kontaktirao sa Glavnim odborom Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu.²⁹ Uz prilog od 50.000 Kr. putem pismene predstavke Židovski politički odbor³⁰ 18. novembra 1918. godine u Sarajevu

²⁷ Mustafa Imamović, “Položaj Jevreja u Srbiji i Kraljevini Jugoslaviji”, u: *Sefarad 92: Zbornik radova*, ur. M. Nezirović i drugi, (Sarajevo: Institut za istoriju, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, 1995), 67. U cilju jačanja društvene emancipacije Jevreja na inicijativu tadašnjeg francuskog ministra pravde A. Crémieuxa osnovana je 1860. godine *Opšta izraelska alijansa* koja se borila za građanska prava Jevreja u evropskim zemljama.

²⁸ Milan Koljanin, *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008), 70.

²⁹ *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu. Narodna vlada i Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu. Inventari i građa*, ur. A. Rodinis, (Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 2008), 19.

³⁰ Narodni odbor Židova i Židovski politički odbor su dva naziva za isto predstavničko tijelo koje se u arhivskoj građi pojavljuje pod dva različita imena. U inventaru *Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu* koji je priredio Kasim Isović (ur.

predstavlja se Glavnom odboru kao zastupnik svih Židova Bosne i Hercegovine, čiji “narodnosni interesi ne kolidiraju sa interesima Države SHS”, i da kao “politički Jugosloveni”, očekuju priznanje “istih prava kao i svim sinovima ove zemlje”. Izjavljajući “da se kao starosjedioci ovih zemalja smatraju autohtonim dijelom”,³¹ predstavnici jevrejske populacije nisu se ograničavali samo na pokazivanje lojalnosti novim političkim odnosima i institucijama nego su imali i konkretne zahtjeve kojima su izražavali osnovne egzistencijalne interese svoje zajednice, a to su sigurnost i adekvatno predstavljanje u organima nove vlasti, prije svega u Sarajevu, u kome su njihovi interesi imali najjaču koncentraciju.

A kako je intencija Glavnog odbora i Narodne vlade bila da se u nove organe, narodna vijeća, uključuju, prije svega, povjerljivi ugledni ljudi određene političke orijentacije osvjedočeno sklone novim kretanjima, a koji imaju uticaj u narodu, dakle po nekonfesionalnom principu, zahtjevi Jevreja shvaćeni su kao povratak na staro, na konfesionalni ključ koji ne bi trebao više biti praksa.³² Uprkos pojedinim otporima u Glavnom odboru, ipak su potrebe Jevreja u Sarajevu za predstavljanjem i zastupanjem i interesa njihove populacije uvažene

Andrej Rodinis) navodi se prvi naziv, a u zapisnicima “Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918.” drugi naziv.

³¹ U predstavi sarajevskih Jevreja, koju je za ovo političko tijelo potpisao nekadašnji narodni poslanik Vita Alkaly, dalje se navodi: “Povodom glasova o cionizmu izjavljujemo, da je to jedan pokret unutar židovstva koji ne ograđuje svoje pristalice u izvršenju njihovih otadžbinskih dužnosti, kako je to shvatanje svih vevlasti, naročito antantinih, koje su se dosad o njima izjasnile.” Hamdija Kapidžić, “Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918.” *Glasnik arhiva i Društva arhivista*, Sarajevo: ADA, knj. III/1963), 208. (Zapisnik XIII sjednice Glavnog odbora Narodnog vijeća SHS za BiH, 18. XI 1918).

³² Povodom diskusije na XIII sjednici Glavnog odbora NV BiH od 18. novembra 1918. godine na predstavku Političkog odbora Jevreja u Sarajevu čuli su se razni tonovi kao: “Dr Uroš Krulj: Oni se stavljaju na staro, konfesionalno stanovište. Sada to pitanje prestaje! Ako su oni Srbi, Hrvati ili Slovenci, onda je svejedno, jesu li židovske ili jevrejske vjere. Dr Savo Ljubibratić: Oni kažu, kada su birani kotarski odbori, onda imaju biti zastupane sve konfesije. Skoro po ključu. U Sarajevu nema ni jednog...” Kapidžić, “Rad Narodnog vijeća”, 209.

prilikom formiranja dogovornog gradskog vijeća, Opštinskog odbora Sarajevo.³³

Dok su se, s jedne strane, konstantno pojačavale inicijative Jevreja Sarajeva, situacija u gradu stvorena prisilnom ostavkom gradskog komesarijata ubrzavala je i proces njihovog uključivanja u gradsko predstavništvo. Kako Kotarsko narodno vijeće Sarajeva nije bilo u stanju da u bremenitoj poratnoj situaciji vodi još i preuzete poslove gradske vlade, ukazala se potreba za zasebnim gradskim tijelom koje bi privremeno do novih regula preuzelo ingerencije gradskog vijeća i gradonačelnika. U organizaciji Kotarskog vijeća i dogovora sa 18 viđenijih građana Sarajeva odabrano je 30 kandidata kao “demokratske, iskusne i stručno spremne osobe”, kod kojih, prema procjeni ove grupe, “lični autoritet izabranih lica, njihovo poznavanje lokalnih prilika, njihova izobrazba, iskustvo i ugled koji uživaju u građanstvu pruža jamstvo za vršenje općinske uprave”.³⁴ Osnovni postulati jevrejske zajednice, mir i sigurnost u okvirima svoje vjere i običaja, nisu izražavali i monolitnost ove manjinske zajednice u socijalnom pogledu, tako da prvobitno predložena 3 predstavnika Jevreja kao “otmeni građani”, odnosno pripadnici gornjih slojeva jevrejskog društva u Sarajevu, dr. Jakob Kajon, dr. Vita Alkalaj i dr. Samuel Pinto, nisu od jevrejske čaršije doživljeni kao adekvatni u izražavanju i zaštiti njihovih, prije svega privrednih interesa.³⁵ Na prijedlog predloženog gradskog vijećnika Vite Alkalaja Glavni odbor je prihvatio ovu primjedbu i novoobrazovano gradsko vijeće je od 2. decembra 1918. godine dobilo i novog člana, Ašera Alkalaja, kao četvrtog Jevrejina.³⁶ Takođe, uz obrazloženje agilnog Vite Alkalaja da “u Sarajevu

³³ “Obrazovanje gradskog zastupstva”, *Narodno jedinstvo*, I, br. 21, (Sarajevo, 23. 11. 1918), 2.

³⁴ Kapidžić, “Rad Narodnog vijeća”, 262-263.

³⁵ Isto. 264. Šćepan Grđić na sjednici Glavnog odbora: “Ja ću samo reći, što se tiče Jevreja. Došao mi je Vita Alkaly i rekao, da su oni designirali svega 3 Jevreja, a njihova se čaršija pobunila, što nema ni jednog iz čaršije. Ja sam rekao da ću nastojati da to prođe. Četvrti da dođe koga bi imenovala politička organizacija. Po ključu – rekli su – ima ih više! Ja sam rekao, da po ključu ne radimo.”

³⁶ Isto. 301. “Prva sjednica privremenog općinskog odbora”, *Narodno jedinstvo*, I, br. 33, (Sarajevo, 4. 12. 1918), 3. “Saopštenje o XXI sjed. Glavnog odbora Nar. Vijeća SHS. za

ima devet hiljada Jevreja koji plaćaju najviše poreza i općinskih daća i, prema tome, pravedno je, da im se u Predsjedništvu jedno mjesto dađe”, Općinski odbor je jednoglasno prihvatio prijedlog da se ustroji još jedno potpredsjedničko mjesto u Odboru koje bi pripalo Jevrejima, što je i Narodno vijeće odobrilo 16. decembra na XX sjednici Vijeća.³⁷ Treće potpredsjedničko mjesto u na ovakav način formiranom gradskom predstavništvu pripalo je 3. februara 1919. godine Viti Alkalaju, koji je nakon tajnog glasanja u opštinskom odboru pobijedio protukandidate Ašera Alkalaja i Samuela Pintu.³⁸ Po kombinovanom konfesionalnom i socijalnom ključu ovakav sastav odbora (po 9 zastupnika muslimana, pravoslavnih i katolika, 4 Jevreja i 9 socijalista) sa Aristotelom Petrovićem kao predsjednikom predstavljen je na potvrđivanje Glavnom odboru NV SHS za BiH 2. decembra 1918. godine kao buduće privremeno gradsko vijeće, sa zvaničnim novim nazivom Opštinski odbor grada Sarajeva.³⁹

Već od konstituirajuće sjednice Opštinskog odbora izražene su tendencije i nastojanja da gradska uprava kao reprezent interesa i volje građana bude što autonomnija u odnosu na višu upravno-političku vlast, pri čemu je jedan od prvih koraka trebalo da bude ukidanje funkcije vladinog povjerenika kao nadređene veze sa upravno-političkim instancama, u punom kapacitetu naslijeđene iz prethodnog perioda.⁴⁰ Rješavajući urgentne komunalne probleme grada bremenitog brigama i teškoćama u poratnoj zbilji, težnja za što većom autonomijom gradskog predstavništva uz kontrolu ograničenu na ispravnost po propisima rada, a ne na svrsishodnost odluka, zatim provođenje opštinskih izbora na osnovu novog, ali nikada proglašenog

Bosnu i Hercegovinu od 17. decembra 1918.”, *Narodno jedinstvo*, I, br. 48, (Sarajevo, 19. 12. 1918), 1.

³⁷ Kapidžić, “Rad Narodnog vijeća”, 301.

³⁸ Robert Donia, *Sarajevo: Biografija grada*, (Sarajevo: Institut za istoriju, 2006), 168.

³⁹ Zapisnik sa XVI sjednice GO NV za BiH od 2. XII 1918. Kapidžić, “Rad Narodnog vijeća”, 262-263.

⁴⁰ “Konstituisanje Općinskog Odbora”, *Narodno jedinstvo*, I, br. 41, (Sarajevo, 12. 12. 1918), 2.

izbornog reda, dolazi u žižu interesa gradskog predstavništva i obilježava u punom smislu odnose Odbora i političko-upravne vlasti Zemaljske vlade, pretvarajući se postepeno u pravu političku borbu ovoga nepolitičkog tijela.⁴¹ Ovo gradsko predstavništvo, koje se bavilo i bilo okupirano životnim problemima grada, unijelo je i novu komponentu u rad gradskog zastupništva, uvelo je politiku u svoj domen djelovanja, i to ne samo u raspravama na neke teme, nego su političke teme bile predmet i tačka dnevnog reda sjednica Odbora, koje su se u to vrijeme održavale redovno svake sedmice. Iako postavljeno kao gradsko zastupstvo grada Sarajeva, Opštinski odbor bio je izrazito politički obojen i njegovom demisijom taj kolorit nestaje sve do kraja perioda Kraljevine SHS / Jugoslavije. Do solidarne kolektivne ostavke prvog poratnog gradskog predstavništva formalnom izlikom nakon namjerne protokolarne greške prilikom regentove posjete Sarajevu 1920. godine,⁴² zastupnici, među kojima su i jevrejski predstavnici bili vrlo aktivni, borili su se za status koji bi bio regulisan novim statutom i izbornim redom na principima modernog odnosa vlade i parlamenta.⁴³

Težnja Sarajlija u prvim poratnim danima punim entuzijazma, s nadom u bolje sutra, da preko novog gradskog zastupništva preuzmu kontrolu nad vlastitim interesima u gradu, istopila se i nestala za čitav ovaj period u energičnom sukobu sa nepopustljivim autokratskim centralizmom u razvoju. Dok su se na ovom području interesi sukobljavali na društvenom planu u odnosu na burne događaje koji su potresali zemlju, iskazuje se skladnost i saradnja interesno istih ili sličnih društvenih slojeva kojima su pripadali i gradski odbornici, a među njima i jevrejski predstavnici, i upravne vlasti. Uplašeni socijalnim nemirima, štrajkovima

⁴¹ “Sjednica Općinskog Odbora”, *Narodno jedinstvo*, I, br. 47, (Sarajevo, 18. 12. 1918), 2.

⁴² “Ostavka privremenog opštinskog odbora”, *Narodno jedinstvo*, III, br. 197, (Sarajevo, 24. 9. 1920), 3; “Ostavka gradskog vijeća”, *Glas slobode*, X, br. 206, (Sarajevo, 26. 9. 1920), 1.

⁴³ “Sjednica općinskog odbora”, *Narodno jedinstvo*, II, br. 55, (Sarajevo, 3. 3. 1919), 3. Novi statut predviđao je vijeće od 40 odbornika po nekonfesionalnom ključu na osnovu rezultata opšteg prava glasa sa jednim predsjednikom i potpredsjednikom, privremenim do opšteg zakona o gradovima.

i “avetom komunizma” koji se širio Evropom, gradski vijećnici se polarizuju. Nakon što socijalisti ispadaju iz vijeća,⁴⁴ ostali dio Odbora sada sa “zvonašima”, koji su od 14. maja 1919. godine kao podobna zamjena u datom političkom trenutku⁴⁵ reducirani na 4 vijećnika, u srazmjeru sa brojem zastupljenih Jevreja, politički harmonično kolektivno i najenergičnije se sa svoje strane suprostavlja i osuđuje socijalne pokrete radništva, koji ovim predstavnicima gradske buržoazije i malograđanštine remete osnovne postulate njihovog privatnog i javnog života, a to su sigurnost imetka i poslovanja. Demisija gradskog vijeća vrlo lagodno je otvorila put upravnoj vlasti da, umjesto opštinskih izbora, u pitanju gradskih upravljačkih struktura, Sarajevo vrati u ratno, odnosno vanredno stanje name-tanjem komesarijata kao produžene ruke centralne izvršne vlasti.

Dok je novostvoreni Savez ujedinjenih jevrejskih gradskih opština od 1919. godine, odnosno od potvrđenih pravila organizacije i rada 1921. godine, odlučivao o svim bitnim pitanjima života jevrejske zajednice na nivou države i bio predstavnik Jevreja kao kolektiva pred državnim vlastima i institucijama u cijelom međuratnom periodu, igrajući važnu ulogu u zaštiti cjelovitih i pojedinačnih prava Jevreja u Kraljevini SHS / Jugoslaviji,⁴⁶ dotle je politički život Jevreja i njihov politički angažman bio disperzivan kao izraz pojedinih i grupnih interesa Jevreja, a ne zajednice u cjelini. Koliko je Savez nivelisao u jednoj ravni socijalne, ideološke, političke i dr. diferencijacije jevrejske zajednice zastupajući je u njenoj cjelovitosti, toliko je politički aktivizam bio izraz ličnih ambicija koje su odgovarale individualnim interesima koji su se preklapali sa socijalnim stratumom iz kojeg je pojedinac ili grupa dolazila. Međutim, bilo je pokušaja u Sarajevu da se na bazi cionizma ignoriraju i anuliraju

⁴⁴ “Opštinska politika u Sarajevu”, *Glas slobode*, XII, br. 44, (Sarajevo, 2. 11. 1922), 3; Hamdija Kapidžić, “Socijalisti u gradskom vijeću Sarajeva početkom 1919. godine”. *Pregled*, 11-12/1959, 417.

⁴⁵ Ilija Hadžibegović i drugi, *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, Knj. 1, (Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu i NIŠRO “Oslobođenje”, 1990), 96.

⁴⁶ Slavko Hranisavljević, “Jevrejska verska zajednica”, u: *Jubilarni zbornik života i rada SHS 1918–1928*, knj. 2, (Beograd: Matica živih i mrtvih SHS, 1928), 660.

socijalne i druge suprotnosti jevrejskog svijeta te stvori jedinstven politički front Jevreja koji bi omogućio veći društveni i politički uticaj u gradu, kao kod društva “Poale Cion”,⁴⁷ što je, opet sa svoje strane, doživjelo najočigledniji poraz prilikom opštinskih izbora 1928. godine.

Oslanjajući se na garancije iz proklamacije regenta Aleksandra od 1. decembra 1918. godine,⁴⁸ Jevreji u Bosni i Hercegovini, pa i u Sarajevu, a prije svega Aškenazi, sudarili su se već u prvo vrijeme poslijeratne zbilje sa nizom ograničavajućih faktora. Prije svake mogućnosti političkog angažmana Jevreja u novoj državi pojavili su se već od maja 1919. godine problemi koji su se ticali ne samo društvenog angažmana ove zajednice nego i pitanja samog njenog bivstvovanja i daljnjeg opstanka i u Sarajevu, sve negdje najakutnije do kraja 1921. godine. Sticanje jugoslavenskog državljanstva i, uporedo s tim, kada je u pitanju bilo kakva politička aktivnost, poznavanje u “porodici, radnji i društvenom životu” “državnog jezika” proizašlo iz samog koncepta i naziva države, zatim zavičajnog prava u gradu Sarajevu, bile su osnovne pretpostavke ne samo političkog angažmana nego i ostvarivanja građanskih prava i Jevreja u Kraljevini SHS.⁴⁹ A ako bi se ostvarile ove osnove, pred zajednicu se postavljalo pitanje definisanja političkih ciljeva i metoda Jevreja u novim uslovima, koji su kao populacija na jugoslavenskom planu bili tako malobrojni u odnosu na druge (0,5%), a opet u Sarajevu ipak brojčano značajnija i koncentrisanija grupacija. U odnosu na ukupan broj Jevreja u Bosni i Hercegovini 1921. godine – 12.031, u Sarajevu se nastanjivalo 7.458 ili 11,25% žitelja grada, koji je tada imao 66.317 stanovnika,⁵⁰ dok

⁴⁷ Miličić, “Poale Cion”, 154-157.

⁴⁸ Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I, (Zagreb: JAZU, 1961), 146. U Prvodecembarskoj proklamaciji regent Aleksandar je pored ostalog naveo: “ja ću biti kralj samo slobodnim građanima države Srba, Hrvata i Slovenaca, ostati uvek veran velikim ustavnim parlamentarnim i široko-demokratskim načelima, zasnovanim na općem pravu glasanja.”

⁴⁹ Seka Brkljača, “Stanovnici gradova u Bosni i Hercegovini 1914–1941”. *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 35/2006, 78-84.

⁵⁰ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara, 1921. godine*, Opšta državna statistika, Sarajevo, 1932; Brkljača, “Stanovnici”, 86; Omerović, *Nacionalne manjine*, 58.

je 1931. godine zabilježen blagi pad na ukupno 11.267, od toga u blagom porastu u Sarajevu na 7.726, od ukupno 78.137 stanovnika grada.⁵¹

Iako su poslijeratni međunarodni ugovori (Sen-Žermenski od 10. septembra 1919) regulisali manjinska prava i opcije državljanstva, nedostatak zakona o državljanstvu, fluidne uredbe o iseljavanju stranaca Ministarstva unutrašnjih poslova, koje nisu imale pravni lijek, sa formulacijom dokazivanja i “državničke vjernosti”, kao i subjektivizam nižih nivoa vlasti,⁵² te specifičan tretman Jevreja, koji su do kraja međuratnog perioda i formalno uvažavani samo kao vjerska skupina, a ne nacionalna manjina, odnosno etnos, doveli su sve one Jevreje koji nisu bili doseljeni u Bosnu i Hercegovinu do austrougarske okupacije, ili nisu do 1910. godine stekli bosanskohercegovačku zemaljsku pripadnost, pa čak i njih, u nezavidnu situaciju po pitanju državljanstva. Nakon toga, i kada je taj preduslov ispunjen, i dalje su tretirani kao nepoželjni stranci u ostvarivanju izbornog prava na prvim parlamentarnim izborima 1920. godine.

Već je prva kriza, koja je ugrozila opstanak i u Sarajevu jednog dijela jevrejskog stanovništva, nastala tajnom naredbom ministra Pribićevića da se iz krajeva bivše Monarhije odstrane “strani elementi”, što je opet pored već iseljenih nekoliko desetina iz Bosne i Hercegovine izazvalo paniku kod oko 200 jevrejskih porodica u Sarajevu, pokazala nedostatak političkih predstavnika ili organizacija čiju ulogu već tada pa do kraja međuratnog perioda kompenziraju vjerski autoriteti. Intervencija vrhovnog rabina Isaka Alkalaja kod predsjednika vlade Stojana Protića dovela je do privremene suspenzije prvobitne naredbe, da bi ona već

⁵¹ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Knj. II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, (Beograd: Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije, 1938); *Jevrejski narodni kalendar za godinu 1938/1939*, (Beograd: Savez jevrejskih veroispovednih opština, 1939). Prema podacima o članstvu koje je prikupio David Levi u Sarajevu je tih godina bilo 7.067 Sefarda i 1.250 Aškenaza.

⁵² Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918–1925*, (Sarajevo: Institut za istoriju, 1991), 321-343; Omerović, *Nacionalne manjine*, 48-49.

u jesen 1919. godine bila obnovljena.⁵³ Pritisak tek osnovanog Saveza jevrejskih opština i Saveza cionista na resorno ministarstvo u Beogradu, kao i na Zemaljsku vladu u Sarajevu, doveo je do izvjesnog neutraliziranja ove uredbe, a s druge strane promovisao je ove saveze kao formalno nepolitičke organizacije u politički subjekt Jevreja u Kraljevini SHS / Jugoslaviji prvenstveno putem intervencija i pritisaka kod upravnih vlasti u zaštiti egzistencijalnih, vjerskih i građanskih prava Jevreja u Kraljevini SHS / Jugoslaviji.

Ovakav vid djelovanja Saveza jevrejskih opština bio je posebno vidljiv prilikom njihovog angažmana oko opoziva naredbe ministra unutrašnjih poslova da se pred izbore za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine Jevrejima uskrati biračko pravo kao “anacionalnom elementu”, u društvu sa drugim pripadnicima nacionalnih manjina, koji nisu poznavali “državni jezik” ili su se njime manje služili kao glavnim jezikom u privatnom i javnom životu. Neupisivanje Jevreja u biračke spiskove i saznanje o izdatoj ministarskoj naredbi dovelo je u Sarajevu do velikog nezadovoljstva jevrejske populacije i do potpuno neuobičajene reakcije za Jevreje u vidu otvorenih protesta i javno iskazanog otpora. Tim povodom je 14. oktobra 1920. godine u Društvenom domu u Sarajevu organizovana velika protestna skupština kojoj je prisustvovao veliki broj Jevreja, negdje oko 2.000, koji su jednoglasno usvojili rezoluciju u kojoj, pozivajući se na Zakon o izbornom redu usvojen u Narodnom predstavništvu i temeljna građanska prava, traže da im se kao i ostalim državljanima “jer državljanska prava nisu vezana za narodnost” omogući pravo izbora za Ustavotvornu skupštinu.⁵⁴ Uz podršku Saveza jevrejskih opština rezolucija prve skupštine ovakvoga karaktera Jevreja Sarajeva polučila je uspjeh i njima je bez pravljenja razlike sa ostalim državljanima omogućeno da ostvare svoje izborni pravo.⁵⁵

⁵³ Koljanin, *Jevreji i antisemitizam*, 188-189.

⁵⁴ “Protestna skupština Jevreja”, *Hrvatska sloga*, br. 219, (Sarajevo, 15. 10. 1920), 3.

⁵⁵ Šehić, *Bosna i Hercegovina*, 341; Koljanin, *Jevreji i antisemitizam*, 191.

U međuratnom periodu promjene karaktera vlasti, građanske emancipacije Jevreja, novih političkih odnosa, novih liberalnijih izbornih propisa opšteg prava glasa samo za mušku populaciju, Jevreji u Kraljevini SHS / Jugoslaviji u političkom pogledu nisu se organizovali na konfesionalnoj osnovi niti je postojala neka politička organizacija koja bi imala ambicija da kao takva djeluje u unutarnjem političkom životu zemlje. Kao zajednica, putem svojih organizacija, od Saveza jevrejskih opština, Saveza cionista, itd., a većinom i pojedinačno, osim Jevreja komunisti, držali su se lojalno prema svim režimima u državi u cijelom tom periodu, ali to ne znači da nisu bili politički aktivni i angažovani, naprotiv.

Jevreji se ponašaju u skladu sa principom koji navodi Rista Delić u svojoj studiji negdje dvadesetih godina 20. stoljeća, odnosno da je to postulat koji važi za sve Jevreje u svijetu i da gotovo u svim evropskim zemljama Jevreji svojom većinom pripadaju onim strankama koje su najmnogobrojnije, prema tome i najjače i imaju šanse da vladaju.⁵⁶ Na taj način im se tako procentualno malobrojnijim u odnosu na druge jedino pruža mogućnost da i sami učestvuju u vlasti. Izuzetak ne čine ni Jevreji u Jugoslaviji i uvijek svoje političko učešće koordiniraju sa velikim političkim strankama, i to vladajućim. Dok su u Srbiji dijelili svoje glasove između radikala i demokrata, čak su sa liste Radikalne stranke 1927. godine imali i svoga predstavnika – Šemaju Demaja u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS kao zamjenika Bože Maksimovića, koji se odrekao svog mandata u njegovu korist – možemo konstatovati da je u Sarajevu njihovo političko angažovanje na parlamentarnim, kao i kasnije oblasnim izborima, uvijek do diktature bilo vezano, uglavnom, za Narodnu radikalnu stranku, sa istaknutim prvacima kao što su bili Vita Alkalaj, Albert Kajon, Vita Kajon ili Avram Majer Altarac. Pojedina odstupanja od te matrice, kao angažman nekih Jevreja u strankama lijeve orijentacije, sindikalnom pokretu ili Mihaela Levija u Demokratskoj stranci,

⁵⁶ Rista St. Delić, *Jevreji u Jugoslaviji*, (Beograd: izdanje Rista St. Delić, s. a.), 92.

kao i Samuela Pinte i Josipa-Pepija Baruha u JMO-u,⁵⁷ nisu kvarila opštu sliku, što su pokazali već i sami parlamentarni izbori novembra 1920. ili oblasni 1927. godine, kada sa radikalske liste u Oblasnu skupštinu ulazi Avram Majer Altarac, a u Oblasni odbor dr. Braco Poljokan, dotadašnji član Pomoćnog savjeta Gradske opštine, a na njegovo mjesto dolazi, opet radikal, Silvio M. Alkalaj.⁵⁸

Politika na osnovama jedinstva i političkog pragmatizma u sjeni većih uz tradicionalnu lojalnost vladajućim strukturama dala je na izborima 1920. godine radikalskoj listi 1.500 jevrejskih glasova sarajevskih Sefarda, ili Španjola, kako ih navodi list *Narod*, a zauzvrat je za drugog policijskog ljekara primljen dr. Kajon, iako je dr. Semiz imao daleko bolje kvalifikacije i bio čak preporučen od Pokrajinske uprave.⁵⁹ To je bio pragmatični ključ na osnovu koga su politički angažovani Jevreji u Sarajevu bliski režimskim strankama, osvjedočeno angažovani na pridobijanju jevrejskih glasova na parlamentarnim izborima, posredno ostvarivali svoj glavni cilj, a to je bila preporuka za učestvovanje u upravljačkim gradskim strukturama i njihovim privrednim preduzećima, kao što je bila Štedionica grada Sarajeva, kao najjači privredni faktor grada, sa osnivačkim kapitalom od 40 miliona dinara.⁶⁰

Uticao u Gradskoj opštini putem svojih predstavnika bio je od najvećeg značaja za jevrejsku populaciju grada koji je, kao njihov najveći grad u Bosni i Hercegovini, bio i centar njihovog vjerskog, kulturnog, privrednog i uopšte društvenog života. Nakon uspostave već 1920. godine prvog komesarijata u Sarajevu kao surogata gradskog zastupstva dogovorno preslikavajući raspored državne vlade, a nametnuto preko Velikog župana Sarajevske oblasti, njegovi članovi su bili prije svega predstavnici pojedinih političkih stranaka sa pretežnom radikalskom prevagom sve

⁵⁷ Omerović, *Nacionalne manjine*, 137.

⁵⁸ "Jevreji u oblasnoj samoupravi Sarajevske oblasti", *Jevrejski glas*, br. 1, (Sarajevo, 13. 1. 1928 / 20. teveta 5688), 6.

⁵⁹ "Radikalno srbovanje", *Narod*, I, br. 1, (Sarajevo, 29. 12. 1920), 2.

⁶⁰ "Gradska štedionica", *Glas slobode*, XII, br. 3, (Sarajevo, 19. 1. 1922), 3.

do 1927. godine, pa tek onda predstavnici nacionalnih i socijalnih slojeva grada. Sve do opštinskih izbora 1928. godine, a nakon uspostave šestojanuarske diktature sve do kraja postojanja Kraljevine Jugoslavije, gradske vlade bile su formirane po tom ključu i njihov sastav je prije svega oslikavao političku podobnost, a tek sekundarno zahvaljujući konfesionalnoj heterogenosti grada sadržavao je i njegove komponente, tj. pripadnike pojedinih konfesija koje su na osnovu svog individualnog identiteta prividno bili i predstavnici određenih konfesija, kao što je bio i slučaj kod jevrejskih članova tih gradskih upravljačkih struktura.⁶¹ A koliko su oni radili i predstavljali grupacije iz kojih su dolazili, a koliko su zastupali svoje lične interese, ili koliki je bio njihov uticaj, pokazuju kritike opozicione štampe koja ih optužuje za evidentno zaostajanje Sarajeva u odnosu na prethodni period,⁶² ili mnogobrojne pritužbe jevrejskih zanatlija i sitnih trgovaca npr. Oblasnom odboru Sarajevske oblasti na ekonomsku politiku komesarijata, visinu gradskih daća, iako su formalno u komesarijatima uvijek imali svoga predstavnika ili predstavnike.⁶³ Sarajevski kućevlasnici, od kojih su mnogobrojni bili baš Jevreji, bili su izrazito nezadovoljni opštinskom poreskom politikom komesarijata, a 1928. godine, nakon povećanja opštinskog godišnjeg prireza na kirije i najamnu paru šest puta više nego što je bio izravni prirez, nezadovoljstvo je preraslo u proteste koje je okarakterisao dr. Samuel Pinto, kao predstavnik kućevla-

⁶¹ “Komesarijat u opštini”, *Glas slobode*, XII, br. 32, (Sarajevo, 10. 8. 1922), 2. *Glas slobode* je povodom proširenja komesarijata u Sarajevu (Novadt, komesar, pomoćni savjetnici: Biserović, Pešut, Pavićević, Alkalaj, Baruh) pisao: “To su radikalni korteši koji koriste svoje porijeklo i stavljaju radikalima na raspoloženje.”

⁶² “Sarajevski Jevreji i predstojeći izbori”, *Pravda*, V, br. 59, (Sarajevo, 14. 3. 1923), 2; “Problemi grada Sarajeva”, *Glas slobode*, br. XII, br. 24, (Sarajevo, 16. 6. 1922), 1; “Sarajevska opština”, *Glas slobode*, XII, br. 33, (18. 8. 1922), 1; “Zadaci sarajevske komune”, *Glas slobode*, XV, br. 6, (Sarajevo, 5. 2. 1925), 1; “Sarajevska gradska opština i Radikalna stranka”, *Glas slobode*, XV, br. 18, (7. 5. 1925), 2; “Za opštinske izbore”, *Glas slobode*, XV, br. 31, (6. 8. 1925), 1; “Komesarski dahiluci”, *Glas slobode*, XVII, br. 28 (14. 7. 1927), 1.

⁶³ Žalbe sarajevskih Jevreja na opštinski porez, Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Sarajevo, Oblasna finansijska uprava Sarajevske oblasti 1927–1929. (dalje: OFUSO), opći spisi (dalje: opća), kut. 1, dok. 75/1927; Žalba društva La Benevolencija u Sarajevu na opštinski porez. Protesni zbor zanatlija, ABiH, OFUSO, opća, kut. 1, dok. 135/1927; “Protestni zbor zanatlija”, *Jugoslavenski list*, XI, br. 127, (Sarajevo, 31. 5. 1928), 4.

snika, u izjavi za štampu, izražavajući gnušanje “mahalskom politikom većine nametnutih ‘otaca grada’ i ‘zbrinitelja’ našeg građanstva”.⁶⁴

Takva politika ima i svoje izuzetke, ali pojedini slučajevi nisu kvarili opštu sliku sve do odstupanja baš u Sarajevu, odnosno na izborima za Sarajevsku gradsku opštinu na jednim slobodnim izborima u ovome gradu u međuratnom periodu 1928. godine. Naime, dok je u austro-ugarskom periodu izborni sistem po Štatutu sarajevske opštine, kao i onaj za Bosanski sabor, svojim ograničenjima na neki način amortizovao socijalne razlike u jevrejskoj zajednici, otvaranje političkog života u međuratnom periodu, grupašenja, lične ambicije i animoziteti izbijaju na površinu iskazujući otvorenu pocijepanost zajednice u javnom životu, koja nije samo tinjala od prevrata pa do opštinskih izbora. U kontinuitetu do 1941. godine Jevreji imaju svoje predstavnike u gradskom predstavništvu, zastupništvu, vijeću, bez obzira kako i na koji način je ono oformljeno, da bi se po demisiji dogovorenog vijeća Aristotela Petrovića i uspostavom komesarijata 1920. godine postepeno od pomoćnih savjetnika Jevreja, koji su oko Vite Alkalaja reprezentovali tu populaciju u gradskoj upravi kao nukleus, oformio Politički savjet Jevreja grada Sarajeva kao neformalni politički reprezent jevrejske populacije. Uprkos ambicijama da kao krovna neformalna organizacija sačuva jedinstvo u društveno heterogenom miljeu jevrejske populacije, koje nije bilo imuno na separatne interese, već 1924. godine usljed, kako navode izvori, “nekih disonansa i diferencija” došlo je do stvaranja dva fronta, što je imalo za posljedicu obrazovanje dva različita kluba – jedan je bio *Jevrejski klub*, a drugi *Union*. Standardna tendencija bila je da je u jedinstvenom djelovanju snaga i najbolji način izražavanja interesa Jevreja pa na političkom polju 1928. godine dolazi do pokušaja izmirenja i fuzionisanja ova dva kluba priključenjem *Jevrejskom klubu*. Na vrlo burnoj godišnjoj skupštini *Jevrejskog kluba* koja je održana 30. marta 1928. godine, nakon žive i kontradiktorne diskusije, pobijedila je tendencija stvaranja jedinstve-

⁶⁴ “Sarajevski kućevlasnici o režimu općinskog komesarijata”, *Jugoslavenski list*, XI, br. 178, (Sarajevo, 28. 7. 1928), 4.

nog kluba koji bi reprezentovao Jevrejstvo Sarajeva, ali pod izvjesnim uslovima, koji su generalno predstavljali fuziju *Uniona* u *Jevrejski klub* i njegovo utapanje, odnosno likvidiranje, sa predajom kompletne aktive i pasive i upisom najmanje stotinu dotadašnjih članova *Uniona* u *Jevrejski klub*. Ujedinjenje ostaje nedovršeno zbog izbora nove uprave i otvaranja četiri prazna mjesta za članove bivšeg *Uniona*.⁶⁵

Najava opštinskih izbora u Bosni i Hercegovini za 28. oktobar 1928. godine, nakon čitavu deceniju postavljenih opštinskih uprava, izazvala je veliko uzbuđenje i u jevrejskoj čaršiji u Sarajevu, jer su prvi put u novoj državi i građani Sarajeva dobili mogućnost da preko svoje muške populacije izborom utiču na sastav i strukturu gradskog predstavništva.⁶⁶ Koliko su očekivanja bila heterogena individualno i grupno čak i u istim konfesijama i socijalnim krugovima,⁶⁷ pokazao je veliki broj, čak 13 kandidatskih listi, i isto tako veliki broj od 455 kandidata na tim listama.⁶⁸ Predizborni period u gradu bio je obilježen čitavim arsenalom propagande i političke agitacije u kombinaciji komunalnih pitanja sa vjersko-nacionalnim baražom.

Insistiranje na jedinstvu i ujedinjenju dva jevrejska kluba političkih ambicija nije otklonilo suprotne tendencije koje će potvrditi podijeljene liste na opštinskim izborima, kada jevrejska populacija prvi i posljednji put u međuratnom periodu istupa kao “jevrejska lista”,⁶⁹ ali ne

⁶⁵ Članovi nove uprave *Jevrejskog kluba* bili su predstavnici dijela političke elite Jevreja Sarajeva kao: Žiga Bauer, S. M. Alkalaj, Josip Brettler, Iso Herman, ing. Hahamović, ing. O. Grof, Mihajlo Levi, Mojsije Motiljo, dr. I. Majer, I. Ungar, Isidor Sumbulović, Majer Musafija. “Iz sarajevske samouprave”, *Jugoslavenski list*, XI, br. 80, (Sarajevo, 1. 4. 1928), 4.

⁶⁶ Opštinski izbori prvobitno su bili zakazani za 26. februar, ali su odgođeni za jesen zbog nepostojanja uslova za njihovo provođenje. “Opštinski izbori”, *Glas slobode*, XIX, br. 35, (Sarajevo, 30. 8. 1928), 1.

⁶⁷ Jedan dio zanatlija u Sarajevu predao je svoju kandidatsku listu sa Dušanom Marićem, predsjednikom Saveza zanatlija, kao nosiocem liste. “Samostalni istup zanatlija”, *Jugoslavenski list*, XI, br. 227, (Sarajevo, 25. 9. 1928), 4.

⁶⁸ “Osnivanje opština”, *Glas slobode*, XIX, br. , (Sarajevo, 4. 10. 1928), 1.

⁶⁹ Nezadovoljni opštinskom upravom za koju su smatrali da ne štiti dovoljno njihove interese, iako kao najjači oporezovani element najviše doprinose u opštinsku kasu, opaža se komešanje kod Jevreja u gradu da samostalno izađu na opštinske izbore, pa će tek onda

samostalno, nego podijeljeno na dva tabora i dvije kandidatske liste. Politički savjet Jevreja i putem lista *Jevrejski glas* do posljednjeg dana roka za predaju kandidatskih listi 27. septembra insistirao je na jedinstvenoj listi podržavajući samostalan istup Jevreja,⁷⁰ dok ni u tom pogledu jevrejska populacija nije bila jedinstvena izražavajući jednim dijelom i dalje potrebu saradnje sa radikalima, “što osigurava kompaktnost Jevreja, a ne grupe i grupice”. Braco Poljokan, kao radikalski prvak, javno je insistirao i agitovao protiv zasebne, ili zasebnih jevrejskih izbornih listi, zalažući se za nastavak saradnje i daljnu koaliciju sa radikalima, jer su “Jevreji i do sada u ogromnoj većini glasali za radikale”.⁷¹ Predaja listi potvrdila je političku podvojenost, četvrta po redu bila je lista Jevrejske čaršijske omladine i društva *Poale Cion* sa dr. Pepi Baruhom kao nosiocem i Leonom Levijem, Leonom Fincijem, Jakicom Altarcem, Moricom Montiljom, Isidorom Altarcem, Ovadijom Fincijem i Dankom Salomonom kao kandidatima. Na 12. mjestu po redu bila je kandidatska lista Jevreja koji su do tada uvijek pristajali uz radikale kao “Jevrejska lista” sa Avramom Majerom Altarcem, predsjednikom Jevrejske sefardske opštine, kao nosiocem, i Albertom Kajonom, dr. Žigom Bauerom, dr. Samuelom Pintom i dr. kao kandidatima. Okosnicu podjele najbolje je izrazio Baruh izjavom da “mi Jevreji nemamo svi iste interese, među Jevrejima ima ljudi radnika i druge sirotinje, pa i veletrgovaca čiji se interesi u komunalnoj politici ne mogu podudarati. Zato su Jevreji odlučili da istupe ovako jer to traže interesi radništva i sitnih trgovaca i obrtnika”.⁷² U tom smislu grupacija oko Pepija Baruha objašnjavala je na vrlo posjećenim i uspješnim predizbornim skupovima da na izbore ne izlaze zajedno sa radikalima zbog toga što se radi o pitanju, prije svega, zaštite ekonomskih, a ne političkih interesa Jevreja.⁷³

vidjeti s kim će ići u koaliciju. “Jevreji i opštinski izbori”, *Večernja pošta*, VII, br. 2002, (Sarajevo, 3. 3. 1928), 5.

⁷⁰ “Pred općinske izbore u Sarajevu”, *Jugoslavenski list*, XI, br. 219, (Sarajevo, 15. 9. 1928), 4.

⁷¹ “Oko općinskih izbora u Sarajevu”, *Jugoslavenski list*, XI, br. 224, (Sarajevo, 21. 9. 1928), 4. Politički odbor Jevreja prvobitno je bio za ovu listu, pa je na kraju odustao od podrške.

⁷² “Pred općinske izbore”, *Jugoslavenski list*, XI, br. 226, (Sarajevo, 23. 9. 1928), 4.

⁷³ Miličić, “Poale Cion”, 158.

U gradu Sarajevu, od 21.152 upisana birača, na opštinske izbore izašlo je njih 12.269 ili 58%,⁷⁴ a Sarajevska opština bila je jedina u kojoj su Jevreji samostalno istupili, i to sa velikim brojem glasača te populacije: od 2.500 upisanih, njih preko 1.600 ili 65% izašlo je na izbore dokazujući da su kao tipičan gradski element neobično zainteresovani za sve što se tiče grada. Obje liste dobile su ukupno 5 zastupnika u gradskom vijeću, lista Altarca 945 glasova i tri vijećnika, a Baruha 698 glasova i dva vijećnika.⁷⁵ Ostajući podvojene i nakon izbora, bile su predmet kritike jevrejske štampe, koja je vrlo negativno kao štetno ocjenjivala nejedinstvo jevrejskih predstavnika. Preživljavajući u burnim raspravama bez ikakvog korisnog efekta, ovako Gradsko vijeće održalo se sedamdeset dana,⁷⁶ da bi propisima diktature iz januara 1929. godine bilo smiješnjeno⁷⁷ i u postavljenom vijeću preživljavaju oni jevrejski predstavnici koji su i do tada uglavnom koalirali sa radikalima, a u socijalnom pogledu izražavali interese lojalnih imućnijih slojeva jevrejskog društva, kao Avram Altarac i dr. Žiga Bauer od onih izabranih 1928. godine, a sa novim mandatima Mordohaj Atijas, Avram Majer Atijas, Rahaele Salom i Silvio Alkalaj.⁷⁸ Baruhovi predstavnici su ispali, jer pri rigoroznoj selekciji kod sastavljanja novih postavljenih vijeća tu za radničke predstavnike i socijaliste nije bilo mjesta, kao ni prostora u uslovima monarhodiktature za bilo kakvu političku aktivnost i jevrejske populacije. Tradicionalno izražena lojalnost i otvorena podrška režimu ostaje glavna preporuka koja je u sva postavljena gradska vijeća do 1941. godine

⁷⁴ “Rezultati općinskih izbora u BiH”, *Jugoslavenski list*, XI, br. 257, (Sarajevo, 30. 9. 1928), 1-2; “Naši uspjesi u opštinskim izborima”, *Glas slobode*, XIX, br. 44, (Sarajevo, 31. 9.1928), 2.

⁷⁵ “Opredjeljenje birača”, *Glas slobode*, XIX, br. 44, (Sarajevo, 30. 10. 1928), 2.

⁷⁶ ABiH, Oblasni odbor Sarajevske oblasti (dalje: OOSO), k. 14, sign. 9765/1928.

⁷⁷ Zakon o izmeni zakona o opštinama i oblasnim samoupravama, *Službene novine Kraljevine SHS*, XI, 9-IV, (Beograd, 11. januar 1929), 53; Zakon od 14. januara 1929. godine o ukidanju zakona o izboru organa oblasne, sreske i opštinske samouprave, Isto, XI, 11-VI, (15. januar 1929), 78; Zakon o izmenama i dopunama zakona o opštinama, Isto, 40-XVIII, (18. februara 1929), 97.

⁷⁸ ABiH, Kraljevska banska uprava Drinske banovine-II (dalje: KBUDB-II), k. 2, sign. 1709/1931.

u Sarajevu dovodila i jevrejske predstavnike, kao dr. Samuela Pintu, uglednog advokata i predsjednika Jevrejske sefardske opštine, ili Vitu Alkalaja, kao direktora Gradske štedionice, inače člana Odbora Narodne radikalne stranke za Drinsku banovinu.⁷⁹

Do kraja međuratnog perioda gradska vijeća u Sarajevu nisu bila izborna tijela kao predstavnici sarajevskog građanstva, nego su ih popunjavali pogodni, režimu skloni i lojalni predstavnici političkih opcija na vlasti, koje su ih preporučivale preko Ministarstva unutrašnjih poslova i Kraljevske banske uprave Drinske banovine – upravno odjeljenje, koja je i kontrolisala i nadzirala njihov rad. Na taj način pozicija gradskih vijećnika bila je politička, ne po funkcijama proizašlim iz pravila rada vijeća, nego što je svaki vijećnik ponaosob bio preporučen i postavljen od političkih vlasti i u skladu sa tim moralo je biti i funkcionisanje vijeća, kolektivno i individualno, jer su vijećnici bili odgovorni i zavisni od političke volje, a ne od građana Sarajeva i njihovih interesa. Međutim, uza sav arsenal nedemokratskih metoda režima, do kraja Kraljevine Jugoslavije pojedini Jevreji su nalazili načina da budu politički angažirani, uglavnom ilegalno u komunističkom pokretu ili kroz društvenu aktivnost i organizacije koje nisu imale takav predznak, kao Marcel Šnajder, Kalmi Baruh i drugi.

Antisemitizam u svom primordijalnom obliku kao ekonomska kategorija⁸⁰ i kroz sporadične huliganske ispade⁸¹ nije bio nepoznat u bosanskohercegovačkim gradovima, posebno u Sarajevu kao najvećem

⁷⁹ Koljanin, *Jevreji i antisemitizam*, 102.

⁸⁰ Halid Čaušević, “Sociološki presjek pojave antisemitizma u Bosni i Hercegovini”, u: *Sefarad 92: Zbornik radova*, ur. M. Nežirović i drugi, (Sarajevo: Institut za istoriju, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, 1995), 124.

⁸¹ *Jugoslovenska pošta* izvještava više puta, kao 5. februara 1937. ili 4. marta 1937, o huliganskim i sličnim incidentima koji tridesetih godina u Sarajevu ostaju na tom nivou, kao što je skrnavljenje 13 grobova od strane nepoznatih lica, ponovno uništavanje izloga luksuznih prodavnica i sl. “Kroz Sarajevo”, *Jugoslovenska pošta*, X, br. 2336, (Sarajevo, 5. 2. 1937), 4; “Nepoznati manijak je opet izrezoao dijamantom izloge velikog broja sarajevskih radnji”, *Jugoslovenska pošta*, X, br. 2360, (Sarajevo, 5. 3. 1937), 4.

središtu po broju jevrejskog stanovništva i privrednom centru.⁸² Objavlivanjem uredbi koje su imale snagu zakona o ograničenjima prava Jevreja⁸³ antisemitizam postaje zvanično i dio državne politike Kraljevine Jugoslavije, iako je na “mala vrata” ulazio i u vrijeme Jevtićeve JNS vlasti, koja je ignorisala povremene antisemitske napise u pojedinim glasili-
ma.⁸⁴ Uredbe su u Bosni i Hercegovini vrlo brzo i efikasno primijenjene, u Sarajevu su likvidirane dvije jevrejske radnje, izbrisane iz trgovačkog registra uz pratnju policije i prijetnju drakonskim kaznama od 500.000 dinara, a u Zenici se pojavio problem kategorizacije takvih prodavnica koje potpadaju pod odredbe Uredbe, da bi sama akcija za kratko vrijeme bila okončana.⁸⁵ Znatno broj prezimena koja se “slaveniziraju” i postaju kao takva zvanična objavljivanjem u Službenim novinama Kraljevine Jugoslavije,⁸⁶ pokazuje da pojedini Jevreji uviđaju opasnost koju je zajednica potcjenjivala i koja će se u svom najdrastičnijem obliku predstaviti u toku 1941. godine, pa dalje.

⁸² Seka Brkljača, “Bosna i Hercegovina u prvim godinama Drugog svjetskog rata od 1939. do 1941. godine”, u: *Bosna i Hercegovina 1941: Novi pogledi*, ur. H. Kamberović, (Sarajevo: Institut za istoriju, 2012), 26-27.

⁸³ “Uredba o merama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnja sa predmetima ljudske ishrane”, *Narodno jedinstvo*, XXIII, br. 82, (Sarajevo, 12. 10. 1940), 1; “Uredba o upisu lica jevrejskog porijekla za učenike univerziteta, visokih škola, viših, srednjih učiteljskih i drugih srednjih škola”, Isto, 4. Zanimljivo je da je ove uredbe 1943. godine poništila jugoslavenska vlada u izbjeglištvu. Milan Ristović, “Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938–1941”. *Istorija 20. veka*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, I/1996, 41.

⁸⁴ Imamović, “Položaj Jevreja”, u: *Sefarad* 92, 71; Ivo Goldstein i Slavko Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, (Zagreb: Novi Liber i Židovska općina Zagreb, 2001), 39.

⁸⁵ “Odluka”, *Narodno jedinstvo (Službeni dio)*, XXIII, br. 88, (Sarajevo, 2. novembar 1940), 1. Zabranjuje se rad trgovačkoj agenturi životnim namirnicama Imre Vajs u Sarajevu i Davidu Šacu, takođe u Sarajevu. ABH, KBUDB-pov., 8089/1940, 16. oktobar 1940. U Zenici su na isti način likvidirane dvije jevrejske radnje.

⁸⁶ *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, XXIII, br. 46, (Beograd, 27. 2. 1941), 2; Promjena imena Feliks Ferić iz Sarajeva u Mirko. Isto, (Beograd, 5. mart 1941), 51; Promjena prezimena Fištrund u Ribar, Isto, 54, 8. mart 1941; Hišler u Milić, Isto, 61, 17. mart 1941; Hauber u Spasojević itd.

Zaključak

Javni život Jevreja kao nemuslimanske zajednice u Osmanskoj državi šerijatskog prava može se nazvati izrazito nepolitičkim. Protopolitički period postepeno se gradi još u periodu tanzimata, dok politički, uza sva ograničenja, počinje u austrougarskom periodu borbom za novi statut Gradske opštine Sarajeva i saborskim izborima.

Dok lojalnost prema vlastima i tolerantan stav prema drugim konfesijama ostaje tradicionalno u svim periodima kontinuiran princip jevrejske zajednice, u skladu sa osnovnim postulatima kao što su mir i sigurnost u okvirima svoje vjere i običaja, politizacija javnog života još u doba austrougarske uprave, uza sva ograničenja političkog djelovanja, dovodi u pitanje sljedeći princip na kome se zasnivala jevrejska zajednica prema vani, a to je bila kompaktnost i jedinstvo.

Osim na jedinim gradskim izborima u Sarajevu 1928. godine, Jevreji se, za razliku od drugih, nisu politički organizovali na nacionalno-konfesionalnoj osnovi, niti su u periodu Kraljevine SHS / Jugoslavije nastupali samostalno. Kao zajednica putem svojih organizacija, od Saveza jevrejskih opština, Saveza cionista, a većinom i pojedinačno, osim Jevreja komunisti, ljevičari, držali su se lojalno prema svim režimima u državi u cijelom tom periodu, ali to ne znači da nisu bili politički aktivni i angažovani, naprotiv. Postulat koji važi za sve Jevreje u svijetu i gotovo u svim evropskim zemljama – da Jevreji svojom većinom pripadaju onim strankama koje su najmnogobrojnije, prema tome i najjače i imaju šanse da vladaju – velikim dijelom odnosio se i na Jevreje Sarajeva, koji u periodu Kraljevine SHS / Jugoslavije vežu svoje interese uglavnom za Narodnu radikalnu stranku, izuzev pojedinačnih i opredjeljenja manjih grupa za ostale stranke i organizacije, kao što su bili sindikalni i komunistički pokret, ili ostale tzv. građanske stranke.

Specifičan položaj i brojnost Jevreja Sarajeva bila je u nesrazmjeri sa vrlo značajnim doprinosom privrednom i kulturnom razvitku Sarajeva, ali je ipak njihovo učešće u politici bilo marginalno, pa je i taj procenat daleko

više bio u srazmjeri sa njihovim osvjedočenim kvalitetima u djelovanju nego sa populacionim kvantitetom. Uticaj u gradskoj opštini putem svojih predstavnika bio je od najvećeg značaja za jevrejsku populaciju grada, koji je kao njihov najveći grad u Bosni i Hercegovini bio i centar vjerskog, kulturnog, privrednog i uopšte društvenog života. Iako je participiranje u gradskoj vlasti bilo samo privid političkog angažmana, jer gradske institucije od osnivanja pa do 1941. godine nisu bile političke institucije, Jevrejima Sarajeva, koji su bili mnogostruko angažovani na svim poljima društveno-ekonomske djelatnosti u gradu, pitanje gradske uprave i njena politika bili su u žiži interesa, te su kao značajan dio sarajevskog stanovništva skoro uvijek bili dio gradskih upravljačkih tijela.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

- Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (ABiH)
 - Fond: Kraljevska banska uprava Drinske banovine – povjerljivo 1929–1941. (KBUDB, pov.)
 - Fond: Kraljevska banska uprava Drinske banovine – upravno odjeljenje, 1929–1941. (KBUDB-II)
 - Fond: Oblasna finansijska uprava Sarajevske oblasti, 1927–1929. (OFUSO)
 - Fond: Oblasni odbor Sarajevske oblasti, 1926–1928. (OOSO)

Objavljeni izvori:

- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921.* Sarajevo: Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije, 1932.

- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knj. II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti.* Beograd: Opšta državna statistika Kraljevine Jugoslavije, 1938.
- *Izveštaj o upravi u Bosni i Hercegovini.* Zagreb, 1906.
- *Jevrejski narodni kalendar za godinu 1938/1939.* Beograd: Savez jevrejskih veroispovednih opština, 1939.
- Kapidžić, Hamdija. “Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918.”. *Glasnik arhiva i Društva arhivista*, knj. III, Sarajevo, 1963, 147-323.
- Rodinis, Andrej (ur.) *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu. Narodna vlada i Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu. Inventari i građa.* Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 2008.
- *Službene novine Kraljevine SHS / Jugoslavije.* Beograd, 1918–1941.
- *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu.* Sarajevo, 20. januara 1884.

Štampa:

- *Glas slobode*, Sarajevo, 1920, 1922–1923, 1928.
- *Jevrejski glas*, Sarajevo, 1928.
- *Jugoslavenski list*, Sarajevo, 1928.
- *Hrvatska sloga*, Sarajevo, 1920.
- *Narod*, Sarajevo, 1920.
- *Narodno jedinstvo*, Sarajevo, 1918–1920, 1940.
- *Pravda*, Sarajevo, 1923.
- *Srpska riječ*, Sarajevo, 1910.

LITERATURA

Knjige:

- Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata*, I. Zagreb: JAZU, 1961.
- Delić, Rista St. *Jevreji u Jugoslaviji*. Beograd: izdanje Rist St. Delić, s. a.
- Donia, Robert. *Sarajevo: Biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.
- Goldstein, Ivo. Goldstein, Slavko. *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb: Novi Liber i Židovska općina Zagreb, 2001.
- Grandits, Hannes. *Multikonfesionalna Hercegovina – Vlast i lojalnost u kasnoosmanskom društvu*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2014.
- Hadžibegović, Iljas i drugi. *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, Knj. 1. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu i NIŠRO “Oslobođenje”, 1990.
- Hadžibegović, Iljas. *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2004.
- Kapidžić, Hamdija. *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom (članci i rasprave)*. Sarajevo: Svjetlost, 1968.
- Koljanin, Milan. *Jevreji i antisemitizam u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008.
- Kruševac, Todor. *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878–1918*. Sarajevo: Muzej grada Sarajeva, 1960.
- Omerović, Enes S. *Nacionalne manjine u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*. Sarajevo: Institut za historiju, 2019.
- Popović, Vasilj. *Agrarno pitanje u Bosni i turski neredi za vreme reformnog režima Abdul-Medžida (1839–1861)*. Beograd: SAN, 1949.
- Skarić, Vladislav. *Sarajevo i njegova okolina*. Sarajevo, 1937.
- Šehić, Nusret. *Bosna i Hercegovina 1918–1925*. Sarajevo: Institut za istoriju, 1991.

Članci:

- Brkljača, Seka. “Bosna i Hercegovina u prvim godinama Drugog svjetskog rata od 1939. do 1941. godine”, u: *Bosna i Hercegovina 1941: Novi pogled*, ur. H. Kamberović. Sarajevo: Institut za istoriju, 2012, 9-29.
- Brkljača, Seka. “Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1941. godine”, u: *Mustafa Imamović: 45 godina naučnog i publicističkog rada*. Sarajevo / Gradačac: Institut za istoriju, University Press, Javna biblioteka “Alija Isaković”, 2010, 311-326.
- Brkljača, Seka. “Stanovnici gradova u Bosni i Hercegovini 1914–1941”. *Prilozi*, Sarajevo: Institut za istoriju, 35, 2006, 61-104.
- Čaušević, Halid. “Sociološki presjek pojave antisemitizma u Bosni i Hercegovini”, u: *Sefarad '92: Zbornik radova*, ur. M. Nezirović i drugi. Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, 1995, 119-131.
- Hauptmann, Ferdo. “Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878–1918)”, u: *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, ur. E. Redžić, knj. II, Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18. Sarajevo: ANUBiH, 1987, 99-213.
- Hranisavljević, Slavko. “Jevrejska verska zajednica”, u: *Jubilarni zbornik života i rada Srba, Hrvata i Slovenaca, 1918–1928*, knj. 2. Beograd: Matica živih i mrtvih SHS, 1928.
- Imamović, Mustafa. “Položaj Jevreja u Srbiji i Kraljevini Jugoslaviji”, u: *Sefarad '92: Zbornik radova*, ur. M. Nezirović i drugi. Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, 1995, 65-79.
- Juzbašić, Dževad. “Nekoliko napomena o Jevrejima u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske uprave”, u: *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Posebna izdanja, knj. CXIV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 35. Sarajevo: ANUBiH, 2002, 371-382.

- Kapidžić, Hamdija. “Socijalisti u gradskom vijeću Sarajeva početkom 1919. godine”. *Pregled*, Sarajevo, 11-12, 1959.
- Miličić, Budimir. “Jevrejsko socijalističko društvo Poale Cion u Sarajevu 1919–1929. godine”, u: *Sefarad '92: Zbornik radova*, ur. M. Nezirović i drugi. Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, 1995, 145-171.
- Nilević, Boris. “Osvrt na historiju Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmansko-turske uprave”, u: *Sefarad '92: Zbornik radova*, ur. M. Nezirović i drugi. Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, 1995, 47-56.
- Ristović, Milan. “Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938–1941.”. *Istorija 20. veka*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, I, 1996, 21-43.
- Sućeska, Avdo. “Položaj Jevreja u Bosni i Hercegovini za vrijeme osmansko-turske uprave”, u: *Sefarad '92: Zbornik radova*, ur. M. Nezirović i drugi. Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo, Jevrejska zajednica Bosne i Hercegovine, 1995, 33-46.
- Tauber, Eljas. “Jevreji kao nerazdvojni dio razvoja privrede i kulture u Bosni i Hercegovini”. *Diskursi*, Sarajevo, 1, 2011, 233-248.
- Tepić, Ibrahim. “Bosna i Hercegovina od kraja XVIII stoljeća do austrougarske okupacije 1878. godine”, u: Enver Imamović i drugi, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar, 1998, 131-172.

Summary

A Contribution to the Political life of Sarajevan Jews between the two World Wars

The public life of Jews as a non-Muslim community in the Ottoman state was governed by Islamic Sharia law and can be defined as unpolitical, the proto-political period was gradually developed in the Tanzimat era, but began, with all limitations, in the Austro-Hungarian period through the struggle for the new statute of the Sarajevo Jewish community and the council elections.

While loyalty towards the authorities and a tolerant attitude towards other confessions remained in all periods a traditional and continued principle of the Jewish community, according to the elementary postulates such as peace and security within their faith and customs, the politicisation of public life during the Austro-Hungarian administration, with all the limitations of political action, brought into question the principles of compactness and unity on which the Jewish community based its relations with the outer world.

Apart from the 1928 city elections in Sarajevo, the Jews, as opposed to others, did not organize themselves on a national-confessional basis, and they did not act independently during the period of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia. As a community, through their organizations, such as the Union of Jewish communities or the Union of Zionists, and also as individuals, notwithstanding the Communist and leftist Jews, they were loyal to all state regimes for the duration of the period. This, however, does not mean that they were not politically active and engaged. On the contrary, the postulate that functioned for all Jews in the World and in almost all European countries, according to which the Jews mostly belonged to the most numerous parties, which were therefore the strongest and had greater chances to govern, could also be applied to the Jews of Sarajevo who, in the period of the Kingdom

of the Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia, tied their interests chiefly for the People's Radical Party, apart from those individuals and smaller groups who sided with other parties or organizations, such as the trade union and communist movements, or other, so-called bourgeois parties.

The specific position and number of Sarajevo Jews was in disproportion with their extremely significant contribution to the economic and cultural development of Sarajevo, but their participation in politics was marginal, so this percentage was more proportionate to their visible qualities in working rather than with the quantity of the population. The influence in the civic community through their representatives was of utmost importance for the Jewish population of the city, which as their largest city in Bosnia and Herzegovina served as a centre of religious, cultural, economic and social life in general. Even though participation in civic government gave only an impression of political engagement, since the civic institutions from their establishment to 1941 were not political in character, the issue of civic administration and its policies were in the focus of interest of the Sarajevo Jews who were engaged in all fields of social-economic activities in the city, and as an important part of the population of Sarajevo, they were almost always a part of the civic governing bodies.

(Translated by: Nermina Filipović)